

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БОЧКОВ П. В.,кандидат юридичних наук, докторант
кафедри права та публічного
адміністрування
(Маріупольський державний
університет)

УДК 346.232

**ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ІУДАЇЗМУ
ЩОДО ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Статтю присвячено дослідженню системи взаємодії релігії, релігійних організацій із господарською діяльністю в такій конфесії, як іудаїзм. Помітним є те, що в країнах постійного чи тимчасового проживання євреїв, незалежно від домінуючого віросповідання основного населення, іудаїзм у різноманітних своїх формах економічно є присутнім у багатьох аспектах суспільного й господарського життя. В Україні єврейська громада є однією з найчисленніших у світі, а тому не можна не враховувати релігійних настанов цієї громади, вибудовуючи господарські відносини в нашій державі. Ми наполягаємо на тому, що вивчення господарства як єдиного, наслідуваного культурно-історичного цілого постає перспективним напрямком у вітчизняній правовій науці.

Ключові слова: іудаїзм, євреї, кагал, господарська етика Торі, господарська діяльність.

Статья посвящена изучению системы взаимодействия религии, религиозных организаций с экономической деятельностью в такой конфессии, как иудаизм. Примечательно, что иудаизм в его различных формах экономически присутствует во многих аспектах социальной и экономической жизни в странах постоянного или временного проживания евреев, независимо от доминирующей религии основного населения. В Украине еврейская община является одной из крупнейших в мире, поэтому нельзя игнорировать религиозные указания этой общины, наращивать экономические отношения в нашей стране. Мы настаиваем на том, что изучение экономики как единого культурно-исторического целого представляется перспективной областью отечественной юридической науки.

Ключевые слова: иудаизм, евреи, кагал, хозяйственная этика Торы, хозяйственная деятельность.

The article is devoted to the study of the system of interaction of religion, religious organizations with economic activities in such a confession as Judaism. It is noteworthy that Judaism, in its various forms, is economically present in many aspects of social and economic life in the countries of permanent or temporary residence of Jews, regardless of the dominant religion of the main population. In Ukraine, the Jewish community is one of the largest in the world, and therefore one can not ignore the religious instructions of this community, building up economic relations in our country. We insist that studying the economy as a single cultural-historical whole appears to be a promising area in the domestic legal science.

Key words: Judaism, Jews, kagal, economic ethics of the Torah, economic activity.

Вступ. Господарська діяльність завжди містить у собі відбиток того етносу й тієї релігії, до життєвого світу яких ця діяльність належить. Із цього приводу видатний філософ і богослов С.М. Булгаков у своїй роботі «Історія економічних і соціальних вчень» слушно зауважував, що «не можна відокремити від духовного життя будь-яку сторону взагалі, господарську чи іншу. Існує не одна лише людина економічна взагалі; кожна епоха має свою економічну людину; і релігійна особистість має і в господарському житті певне значення. Кожна релігія має свою практичну етику, яку вона включає і в господарське життя» [1, с. 844]. Тож господарська діяльність завжди постає орієнтованою не тільки історично, але й етнічно, й конфесійно. Саме релігійні та національні цінності підтримують історично обумовлений господарський порядок та формують у господарюючих суб'єктів систему пріоритетів і довгострокових прогнозів господарської діяльності. Не є виключенням й іудаїзм, який становить одну зі світових релігійно-правових систем сучасного світу.

На думку доктора економічних наук С.Б. Пахомова, «світові релігії виконували й виконують функції системи регламентації життя величезних мас людей, у тому числі і їх господарської діяльності. Іудаїзм, християнство й іслам, конфуціанство, індуїзм і буддизм протягом тисячоліть формували господарську етику багатьох країн і народів як Сходу, так і Заходу шляхом створення через систему релігійних і прагматичних зв'язків практичних імпульсів до дії. Одним із провідних факторів, що визначають господарську етику людей, задіяних в економіці, постає релігійна обумовленість життєвої поведінки» [2].

Проблема взаємодії релігійного та економічного неодноразово поставала в центрі уваги правників, економістів, соціологів, релігієзнавців, філософів. Ця проблема не може бути неактуальною там, де є етноси, тим більше в поліконфесійних державах, якою завжди була і є Україна. У таких державах неврахування етно-релігійних особливостей тієї чи іншої спільноти завжди супроводжуватиметься соціокультурними протиріччями й хибами.

Актуальність означеної в назві статті теми пов'язана з тим, що єврейські спільноти завжди були презентовані на території, що сьогодні є Україною, ще до часів Київської Русі. До того ж наше дослідження може бути використане для пошуку шляхів гармонізації взаємодії між етносами й релігійними спільнотами в нашій державі у процесі господарської діяльності.

У своєму дослідженні ми спиралися на роботи тих науковців, що займалися проблемами етносу й етнології, теорії націй та міжнародних відносин, а саме: Е. Ренана, О. Бауера, В. Соловйова, М. Бердяєва, Е. Гельнера, Е. Хобсбаума, Д. Ротшильда, Б. Андерсона, Р. Ліпшуца, А. Сміта, Д. Лейка, Н. Моїсеєва, Ю. Бромлея, Л. Гумільова та ін. Значний внесок у вивчення єврейської культури зробили О. Будницький, М. Вебер, В. Зомбарт, Г. Костирченко, А. Міллер, А. Тихонов, Я. Рабінович, А. Солженіцин, І. Шафаревич. Цікавими є роботи сучасних науковців М. Марченко та Ю. Прудникової щодо основних принципів та основних джерел іудейського права, а також роботи О. Тимчик щодо взаємовпливів релігії та економіки.

Господарська діяльність не є чимось виключним, відокремленим від будь-якої іншої діяльності соціуму. Загальновідомо, що на існування й функціонування господарства значним чином впливають особливості тієї чи іншої етноконфесійної культури. Незважаючи на існування такої єдності в житті, сучасна наука поки що не готова до сприйняття господарства як єдиного, наслідуваного культурно-історичного цілого.

За сучасних кризових умов в економіці й політиці України у пригоді може стати не тільки орієнтація на західні ринкові цінності, але й опора на самобутні етноконфесійні (у тому числі й на єврейсько-іудейські) здобутки в системі господарювання. Проте досліджень, присвячених господарській діяльності єврейських спільнот та релігійним засадам такої діяльності в Україні на сьогодні обмаль. Саме цим і зумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Основною метою нашої статті є дослідження основних положень і принципів іудаїзму, що визначають особливості господарської діяльності представників цієї конфесії.

Результати дослідження. Аналіз історії виникнення й розвитку іудаїзму, його джерел та співвідношення з іншими релігійними системами світу робить можливим виокремлення його найбільш характерних особливостей як складника релігійно-правової системи, що нею протягом тривалого часу послуговуються представники єврейського етносу.

Іудаїзм є особливою релігійною системою в тому плані, що, утворивши єдине ціле з єврейським етносом, протягом довгих століть сприяв збереженню цілого народу, який втратив свою державність і змушений був виживати в різних країнах світу в іншому етноконфесійному оточенні.

Іудаїзм, як і будь-яке релігійне вчення, містить у собі не тільки морально-етичні настанови, але й певні економічні норми, рекомендації, поради, заборони, компромісні рішення, тлумачення економічного характеру, тобто визначає межі, у яких може здійснюватися господарська діяльність людини. У священних книгах вміщено прямі вказівки на форми й методи такого регулювання, яке впливає на виробництво й розподіл національного продукту. Там само знаходимо й релігійні нормативи, які визначають характер і можливість володіння власністю, впливають на ціноутворення; здійснюють релігійно-економічне регулювання кредитної сфери, вирішуючи питання лихварства, відсотка, банківських позик; встановлюють умови обміну й торгівлі; визначають за релігійними ознаками якість продукції, що споживається тощо.

За даними «Енциклопедії історії України» [3], перші відомості про євреїв на теренах сучасної України містяться в джерелах, у яких ідеться про античні держави Північного Причорномор'я часів понтійського царя Мітрідата VI Євпатора (109–63 до н.е.). Від того часу історія євреїв та українців є тісно переплетеною. У цій історії є й хороші, й сумні сторінки, проте історичний екскурс не є метою нашої статті.

Висвітлюючи означену в назві статті тему не можна оминати двох, на нашу думку, найгрунтовніших дослідників господарської діяльності в іудаїзмі – М. Вебера та В. Зомбарта.

Систематичну інтерпретацію талмудичного іудаїзму й соціальної історії європейського єврейства М. Вебер подає у своїй тритомній праці «Економіка й суспільство», де він намагається переконати читача в тому, що раціоналістичний дух єврейської релігії відповідає будівництву капіталістичного суспільства. У своєму дослідженні М. Вебер доводить, що релігійні норми не забороняють єврею бути учасником економічних відносин з іновірцями. Ті самі норми не накладають етичних обмежень, що постають обов'язковими всередині єврейської общини, на ці відносини й визнають успіх у господарських справах угодним Богові. Благочестивий самоконтроль іудея, на думку Вебера, не мав аскетичного характеру. До того ж Закон вимагав від євреїв бути лояльними до існуючої влади. Все це й робило євреїв ідеальними членами громадянського суспільства. Вебер підкреслює близькість пуританського суспільства щодо основних принципів до єврейського, за винятком лише характерних для єврейства ідеології месіанства й богообраності іудейського народу [4].

В. Зомбарт, сперечаючись із М. Вебером, переконує, що не протестанти, а саме євреї змінили господарську історію Європи і світу. Автор, намагаючись відповісти на питання, що є принципово новим у специфічному єврейському способі мислення, доводить – «сучасний дух, що панує в наш час над усіма господарськими суб'єктами». І далі: «Переглядаючи перелік гріхів, у яких звинувачують євреїв протягом XVII й XVIII століть, ми швидко переконуємося, що цей перелік [...] не містить у собі нічого, що не становить сьогодення сучасного комерсанта як само собою зрозуміле, що не є хлібом насущним для кожного сучасного комерційного підприємства. Євреї протягом усіх цих століть є, на противагу пануючій думці, принциповим прихильником індивідуалістичних економічних переконань, що знаходять свій відбиток у таких нормах: сфера діяльності кожного господарського суб'єкта в жодному напрямку не обмежена ніякими об'єктивними положеннями; кожний господарський суб'єкт у будь-який час має заново завоювати свою позицію й у будь-яку хвилину захищати її від сторонніх зазіхань; він також має право відвоювати для себе за рахунок інших стільки економічного простору, скільки зможе; засоби боротьби мають бути переважно нематеріальні, як то хитрість, спритність, лукавство; в економічній боротьбі необхідно враховувати лише

межі, накреслені кримінальним законом; усі економічні процеси необхідно регулювати тільки на власний розсуд в інтересах більшої доцільності. У цих нормах, як стає очевидним, переможно проклали собі шлях ідеї «вільної торгівлі», «вільної конкуренції», економічний раціоналізм, чистий капіталістичний дух, словом, все те, що становить сучасний уклад господарських поглядів» [5, с. 53].

Іудаїзм становить яскравий приклад системи, побудованої на релігійній економічній основі, яка й формує модель релігійно-економічних відносин і зберігає їх протягом тривалого історичного періоду в суспільстві. Характерною рисою Законів Мойсея є їхня всеохопність, адже всі сфери життя, всі сфери людської діяльності й усі дії людини поокремо співвіднесені з нормами й правилами, настановами й заборонами, які було одержано від Бога. Усе сказане належить і до сфери господарської діяльності. Відповідно до законів Тори визначаються й правила поведінки для суб'єктів господарської діяльності – роботодавців, робітників, підприємців, торговців, посередників тощо.

Закони Мойсея, що сформували стародавнє іудейське право, свідчать про наявність у іудейських племен досить розвинутого грошового господарства і вже наявних на цьому ґрунті внутрішніх протиріч і соціальних зіткнень всередині етносу. Принципова відмінність Тори від будь-якого іншого давнього зводу законів полягає в тому, що закони Мойсея мають не характер юридичного регулювання, зібрання норм і правил із переліком санкцій за їх невиконання, а характер божественного заповіту, вищого морально-етичного закону, Закону Божого.

У зв'язку із сказаним вище, необхідно згадати й про таку категорію в іудаїзмі, як багатство. Багатство дається людині Богом за бездоганну поведінку й дотримання Закону. Цікавим є те, що вперше у світовій історії в Торі чітко вказано критерії, за якими іудей міг віднести себе до категорій «багатий», «бідний», «жебрак». Саме в Торі вперше вжито й поняття «абсолютна бідність» і «відносна бідність», якими надалі оперуватиме економічна наука.

Багатство становить одну з основних умов щастя для єврея, а накопичення багатства і грошей не є соромним. Прагнення єврея нажити багатство вважають природним і таким, що схвалюється Торою і Талмудом. Цим євреї відрізняються від інших народів, у яких прийнято багатство розглядати як потенційну небезпеку для його володаря. Щоправда, в Торі теж є положення щодо того, що багатий єврей має довести, що його душа не зачерствіла. Багатство є тим фактором, що дозволяє людині не бідувати, а займатися духовним і моральним вдосконаленням.

В іудаїзмі багатство є результатом співпраці людини з Богом і вимагає зусиль з боку людини, адже автоматично ніхто не може отримати багатства. Багатство є й показником соціального статусу особи разом із походженням і знанням Тори. Бідність переважно сприймається в іудаїзмі як покарання за різні гріхи, причому не тільки свої, а за гріхи всього роду.

У Торі знаходимо й пояснення щодо приватної власності. Зокрема, заборонено жадати чужого майна. Якщо хтось заволодів чужим майном за допомогою умовлянь, погроз, іншого тиску, то це вважається крадіжкою. Жодного виключення із закону «не побажати майна ближнього» Тора не містить. Допомогою посередників в отриманні чужої власності користуватися не можна. «Кодекс «Шулхан-Арух» розглядає питання оренди майна, стосунки орендаря житла та домовласника, зокрема, ремонт, попередження про припинення контракту, умови підвищення квартплати і право здачі в суборенду. Також у кодексі викладене питання продажу будинку і всього майна, яке у ньому знаходиться (вбудовані меблі, побутова техніка тощо). Положення цивільних кодексів більшості країн у цих питаннях багато в чому аналогічні законам Шулхан-Арух. При розгляді суперечливих питань Шулхан-Арух переважно базується на законодавстві країни, а не на законах, які тлумачаться Талмудом» [6, с. 238].

Праця так само, як і в інших релігійно-правових системах, є одним із важливих складників людського життя. Якщо метою людини є досягнення господарських успіхів, матеріального добробуту, то це не суперечить духовному розвитку людини, а навпаки, сприяє йому. А от безробіття становить загрозу для життя не тільки окремої людини, але й общини

загалом. У Талмуді зазначено: навіть якщо матеріальне становище дозволяє не працювати, треба займатися корисною працею, бо неробство веде до отупіння. Неробство веде також до розпусти і до похмурого стану духу. Отже, праця дає можливість не тільки заробити необхідні кошти на матеріальне забезпечення себе і своєї родини, але також служить засобом розвитку особистості.

Ведучи мову про види праці для іудея, необхідно нагадати ті сфери, у яких протягом багатьох століть були задіяні представники єврейства. Серед найпоширеніших занять можна назвати торгівлю, лихварство, ремісництво, ткацтво, фарбування тканин, аптекарство тощо. На території України одним із найпоширеніших видів бізнесу серед євреїв було ще й винокуріння. До того ж серед євреїв прийнятними були ще й професії, пов'язані з функціями управління, збирання мита, арендування тощо. Зауважимо, що згадувані в Талмуді мудреці теж мали своє професійне заняття – землеробство, ковальство, шевство, будівництво, ткацтво, торгівля тощо. Види праці вважалися в іудаїзмі нерівноцінними – законовчителі поділяли ремесла на чисті (наприклад, виробництво ароматичних речовин) і низькі (пастушество, візництво, дрібна торгівля, ремесло різника).

Іудаїзм є тією релігійно-правовою системою, де спостерігається нормальне ставлення до одержання прибутку від надання грошей у позику. В інших релігіях це заборонено або щонайменше не схвалюється. «Окремі правила встановлені для отримання прибутку від виробництва і продажу основних продуктів харчування. Максимальний прибуток на них має становити не більше 1/6 їх вартості. Обов'язковий контроль за дотриманням цього правила здійснюється тільки у місцях компактного проживання євреїв, де контролюються всі власники магазинів цієї місцевості, зокрема, в Ізраїлі. За його межами на єврейських продавців такі приписи не розповсюджуються, щоб не завдавати їм збитків, оскільки інші власники магазинів можуть отримувати більший прибуток» [7, с. 242].

У книзі Шломо Ганцфріда «Кіцур Шулхан Арух» питанням торгівлі присвячена окрема глава «Чесність у торгових операціях». Правила ведення торгівлі базуються на приписі Тори: «А коли що-небудь продаватимете ближньому своєму або що-небудь купуватимете у ближнього свого, не обманюйте один одного» [8]. Під найжорсткішою заборонаю знаходиться обвішування або обмірювання покупця. Голови кожної єврейської общини повинні стежити за точністю міри й ваги і карати тих, хто завинив. Тора забороняє навіть тримати вдома неправильні міри й ваги, навіть не використовуючи їх. Крім того в кодексі «Кіцур Шулхан Арух» регулюються й питання конкуренції та використання реклами. Головною вимогою тут є дотримання умови не переманювати клієнтів конкурента. Заборонено продавати істівні продукти, заборонені Торою, а також купувати їх – навіть для робітника-неєврея.

Наприкінці нагадаємо, що в іудаїзмі існують різні організаційно правові форми релігійних організацій, проте центральною була й залишається кагал – община. Саме община надає допомогу тим, кому вона потрібна, збирає кошти на необхідні справи, бере участь у регулюванні різноманітних відносин між її членами тощо.

Висновки. Отже, резюмуючи сказане вище, зауважимо, що іудейське право являє собою «одну з найдавніших правових систем, існуючих у ХХІ столітті» [9, с. 256], а іудаїзм – одну з неповторних релігійно-правових систем в історії людства. Необхідність і важливість вивчення іудаїзму обумовлена не тільки філософськими або ж релігійними причинами, а й причинами практичного характеру.

Іудаїзм містить у собі не тільки морально-етичні настанови, але й певні економічні норми, рекомендації, поради, заборони, компромісні рішення, тлумачення економічного характеру, тобто визначає межі, у яких може здійснюватися господарська діяльність людини. Закони Мойсея відіграли важливу роль у формуванні господарської етики єврейського народу. Проте зауважимо, що всі її положення стосуються тільки одновірців і аж ніяк не поширюються на не-іудеїв. Такий стан речей споріднює іудаїзм з усіма давніми релігійно-правовими системами світу, коли закон вимагає чіткого дотримання його положень тільки до членів своєї спільноти, адже все, що знаходиться за її межами, є тільки матеріалом або засобом для досягнення цілей, встановлених релігійною традицією.

Список використаних джерел:

1. Булгаков С. История экономических и социальных учений [Текст]. / С. Булгаков. – М.: Астрель, 2007. – 992 с.
2. Пахомов С. Ветхий Завет и долговые отношения // Бюджетный учёт. – 2013. – № 9. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: b-uchet.ru/article/236604.php
3. Гриневич Л., Гриневич В. Євреї в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
4. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий // Вебер М. Избранное. Образ общества [Текст] / М Вебер. – М.: Юрист, 1994. – с. 43-77.
5. Зомбарт В. Евреи и хозяйственная жизнь [Текст] / В. Зомбарт. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2001. – Т.IV. – №1. – С. 27-53.
6. Тимчик О. Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу: монографія / О. Тимчик. – К. : КНТ, 2014. – 410 с.
7. Тимчик О. Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу: монографія / О. Тимчик. – К. : КНТ, 2014. – 410 с.
8. Ганцфрид Шломо. Честность в торговых операциях / Кицур Шулхан Арух [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://royallib.ru/book/gantsfrid_shlomo/kitsur_shulhan_aruh.html
9. Прудникова Ю. Иудейское право как разновидность религиозно-правовой семьи и его положение в современном праве Израиля [Текст] // Актуальные проблемы права: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2015 г.). – М.: Буки-Веди, 2015. – С. 256-266.

